

BİR DİN AYDINI PROFİLİ

M. ŞEMSETTİN GÜNALTAY

Editörler

Mesut İnan
Fatih Kandemir
Ömer Aslan

RAĖBET YAYINLARI

BİR DİN AYDINI PROFİLİ
M. ŞEMSETTİN GÜNALTAY

Editörler:

Mesut İnan, Fatih Kandemir, Ömer Aslan

İstanbul, 2016

ISBN : 978-605-

Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 17032

Yayınevi Editörü

Hasan Lütfi Ramazanođlu

Kapak Tasarımı

Abdüsselam Ferőatođlu

Sayfa Düzenleme

Melek Koç

Baskı - Cilt

Step Ajans

Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi

No.11 Bağcılar / İSTANBUL

Tel. 0212 446 88 46 Fax. 0212 446 88 24

RAĖBET YAYINLARI

Cađalođlu Yokuőu, Cemal Nadir Sk. Ferah Han No: 16/75 Kat:3

CAĖALOĐLU - İSTANBUL

Telefon: 0212 528 85 19 Faks: 0212 528 85 20

www.ragbetyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

TAKDİMLER.....	13
----------------	----

1. BÖLÜM

TÜRK AYDIN KİMLİĞİ OLARAK M. ŞEMSETTİN GÜNALAY

M. ŞEMSETTİN GÜNALAY'A GÖRE MÜSLÜMAN DÜNYANIN AYDIN KRİZİ.....	21
---	-----------

1. Müslüman Aydınların Yaşadığı Krizin Nedenleri.....	23
1.1. Aydın Yetiştirmede Eğitim Sistemindeki Eksikliklerin Rolü	24
1.2. Geleneği ve Moderniteyi Birlikte Anlamama	29
1.3. Aşağılık Kompleksi	32
1.4. Din, Bilim ve Felsefe İlişisini Doğru İnşa Edememe	33
1.5. Tekfir Sorunu	38
1.6. Ahlakî Sorunlar	39
1.7. Geleceği Okuyamama	41
1.8. Aydınların Siyasetle İlişisindeki Sorunlar.....	43
1.9. Aydın-Halk Kopukluğu.....	46
2. Krizden Kurtuluş Yolları.....	49
3. Sonuç.....	53

BİR CUMHURİYET AYDINI OLARAK M. ŞEMSETTİN GÜNALAY	57
--	-----------

1. Bir Aydın İçin Günaltay'ın Yaşadığı Ortam	58
1.1. Dönemin Siyasî Hayatı	60
1.2. Dönemin Düşünce Hayatı	64
1.2.1. Aydınlar	66
1.2.2. Akımlar	69
1.2.2.1. İslâmcılık	70
1.2.2.2. Türkçülük.....	72
1.2.2.3. Batılılaşma	73

2. Aydın ve Cumhuriyet Aydınının Düşünce Dünyası	75
2.1. Aydın ve Din	76
2.2. Aydın ve İslâm	77
2.2.1. İslâm ve İlerleme	78
2.2.2. İslâm ve İlim	79
2.2.3. İslâm Dininde Reform	80
3. Bir Aydın Olarak Günaltay	82
3.1. Günaltay'ın Aydın Duyarlılığı Olarak Çözüm Arayışı ve Önerileri	82
3.2. Geri Kalmışlığın Sebep ve Çareleri	83
3.3. Günaltay Cumhuriyet Aydınını mı?	85
3.3.1. Dine Bakışı	85
3.3.2. İslâm'a Bakışı	88
3.3.3. Müslümanlar ve Hurafeler	89
3.3.4. İslâm ve İlerleme	90
4. Sonuç	92

M.ŞEMSETTİN GÜNALTAY'IN MECLİS KONUŞMALARI 99

1. Harp İlanı	99
2. Demokrasi	102
3. İç ve Dış Politika	103
4. Kimsesiz Çocuklar	108
5. İktidar-Muhalefet İlişkileri	109
6. Muzır Neşriyat	110
7. Genelkurmay	111
8. Sütlüce Mühimmat Fabrikası	116
9. Emekliler	117
10. Genelkurmay'la İlgili Düzenleme	118
11. Eleştirilere Cevap	121
12. İrtica ve Komünizm	122
13. Meclisteki Kanunlar	127
14. İhbar	139
15. Askerlerin Yetiştirilmesi	141
16. Diyanet İşleri Başkanlığı	142
17. Seçim Kanunu	144
18. Bütçe	148
19. Seçim Kararı	150
20. İtiraz	152
21. İfade Hürriyeti	155

ŞEMSETTİN GÜNALTAY'IN AYDIN EVRENİ: DİN, DİNDAR VE DİNİ OLAN	160
1. Günaltay'ın Entelektüel Çevresi Evlad-ı Fatihandan Cumhuriyetin Çocuklarına Sentezi Yaşayan Ömür	161
2. Günaltay'da Bir Medeniyet Formu Olarak Din Tanımı	165
3. Günaltay'da Dindar; Rasyonel Temelli Dindarın Özgürlüğü	167
4. Dini Olan; Günaltay'da Dini Hakikat ve Gerçeğe Dönüşün Safhaları	170
4.1. Günaltay'da Dinin Aslından Olmamanın (Hurufat) Dinin Aslından Olandan (Hakikat) , Zulmet- Nur Ayrımı	170
4.2. Günaltay'da Kurtuluşun Reçetesi Olarak Öze Dönüş (Safiyet)	173

2 . B Ö L Ü M

TARİHÇİ VE EĞİTİMCİ OLARAK M. ŞEMSETTİN GÜNALTAY	181
---	------------

MÜSBET İLİM-SİYASET ADAMLIĞI MENFİ İLİM-SİYASET ADAMLIĞI ZAVİYESİNDEN M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY	183
--	------------

M. ŞEMSETTİN GÜNALTAY'IN DİN EĞİTİMİ GÖRÜŞLERİ	189
---	------------

1. Eğitim Anlayışı	192
1.1. Eğitim Birliğinin Sağlanması	195
1.2. Din Eğitimi Anlayışı	197

ŞEMSEDDİN GÜNALTAY'DA ZULMET VE NUR METAFORU	201
---	------------

1. Bir Metafor Olarak 'Zulmet ve Nur': Günaltay'ın Zihinsel Dünyasına Bakış	205
2. Ülke Buhranı İçin Çıkış Kapısı: Zulmet ve Nur Metaforu Üzerinden Bir Yol	208
2.1. Eğitimsizlik ve Cehaletten İlim 'Nur'una	210
2.2. Batılılaşmada Taklitten 'Bilinç'li Örnelemeye ve 'Tahkik'e	212
2.3. Yanlış Din Algısı ve Hurafelerden 'Hakikat'e	214
2.4. Ataletten Sa'y ve Gayrete	216

3 . B Ö L Ü M

M. ŞEMSETTİN GÜNALTAY'DA İSLAMİ BİLİMLER	221
---	------------

ŞEMSETTİN GÜNALTAY'IN HADİSLERE BAKIŞI	223
---	------------

1. Günaltay'ın Kullandığı Hadislerin Kaynağı	225
2. Günaltay'ın Kullandığı Hadislerin Konusu	225
3. Günaltay'ın Hadislere Bakışı	225
3.1. Günaltay'ın Referans Olarak Kullandığı Hadislerden Bazı Örnekler	227

M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY'IN ESERLERİNDE CÂHİLÎ ARAP EDEBİYATI İLE İLGİLİ KAYITLAR 237

ŞEMSETTİN GÜNALTAY'IN FIKIH ANLAYIŞI252

1. Şemsettin Günaltay'ın Hayatı ve Eserleri.....253
2. Şemsettin Günaltay'ın Fıkıh Anlayışı.....256
 - 2.1.Fıkıh Kavramının Tanımı.....256
 - 2.2.Şer'i Deliller257
 - 2.3. İctihat Kavramı.....258

BİR OSMANLI-CUMHURİYET AYDINI OLARAK M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY'IN TASAVVUF VE TARİKATLARA YAKLAŞIMI 270

1. Osmanlı - Cumhuriyet Aydınının Tasavvuf ve Tarikatlara Bakışı273
2. M. Şemseddin Günaltay'ın Tasavvufa Yaklaşımı277
 - 2.1. Tanım ve Tavsif.....280
 - 2.2.Tenkid286
 - 2.3.Tenkidin Tenkidi.....293

4 . B Ö L Ü M

M. ŞEMSETTİN GÜNALTAY'DA İSLAM DÜŞÜNCESİ 301

M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY'IN FELSEFE-İ ÜLÂ ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME..... 303

1. Kitabın Şekilsel Özellikleri.....303
- 2.Kitapta Konuların İşlenme Tekniği304
3. Eserin Yazılış Amacı.....306
1. İlim ile Felsefenin Sınır ve Metotları.....310
2. Bilim ile Felsefe Arasındaki İlişki311
3. Maddiyûn Mezhebi ve Bilim313
4. Allah Fikrinin Fitriliği ve Ezeliliği320
5. Allah'ın Varlığının İspatı:322
6. Hayat ve Ruh Nazariyeleri.....323
7. Mutasavvıfünun Ruh Anlayışı330

GÜNALTAY'IN KOZMOLOJİ ANLAYIŞI 340

1. Günaltay'ın Kelam Atomculuğunun Kaynağına İlişkin Görüşleri.....341
2. Günaltay'a Göre Atom'un Özellikleri345
3. Günaltay'a Göre Nedensellik352

ŞEMSEDDİN GÜNALTAY'IN KELAMÎ GÖRÜŞLERİ.....	363
1. Şemseddin Günaltay ve Yeni İlm-i Kalam Dönemi	365
2. Kelam İlminin Konumu	369
3. Bilgi Teorisi	370
4. İsbat-ı Vacip	372
5. Sıfat Teorisi	376
6. İrade Hürriyeti ve Nedensellik.....	378
7. Kader	381
8. İmamet	384
M. ŞEMSETTİN GÜNALTAY'IN TOPLUM ve TÜRK MİLLETİ GÖRÜŞÜ	388
1. Toplumsal Hayat ve Sünnetullah Düşüncesi	389
2. Milletin Kendi Geleceğini Tayin	393
3. Aile Kurumu ve Nüfus Meselesini Değerlendirişi	395
4. Türk Milleti Hakkındaki Görüşleri	398
4.1. Tarihin Tanıdığı En Eski Milletlerden Biri Olarak Türkler	399
4.2. Türklerin Müstakil Ve Hâkim Yaşamaları	402
4.3. Türkler ve İslamiyet	404
4.4. Yeni Türkiye'nin Hedefleri.....	405
4.5. Türklerin Demokrasi Mücadelesi	407
ORD. PROF. DR. M. ŞEMSETTİN GÜNALTAY'IN MANTIK	
ÇALIŞMALARI	413
1. Mantık Nedir?	414
2. Mantığın Bölümleri.....	417
3. Eleştiri ve Değerlendirmeler.....	422
DEĞERLENDİRME	429

ORD. PROF. DR. M. ŞEMSETTİN GÜNALTAY'IN MANTIK ÇALIŐMALARINI

Turgut AKYÜZ¹²⁸

Giriő¹²⁹

Bildiririmiz; Merhum Hocamız Ord. Prof. Dr. Şemsettin Günaltay'ın mantık alanında kaleme almıő olduğu üç makale esas alınarak hazırlanmıőtır:

1. Fârâbi'nin Şahsiyeti, Eserleri ve Tesirleri,
2. İbn Sina'nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi,
3. İbn Sina ve Mantık.

1883 yılında Erzincan Kemâliye'de doğmuş olan Merhum Günaltay, Türkiye Cumhuriyetinin 8. Baőbakanı olup aynı zamanda Türk Tarih Kurumu başkanlığını da yürütmüőtür. Baőtta Türk Tarihi ve Medeniyet tarihi ile İslam Kavimler ve Mezhepler tarihi alanları olmak üzere İlahiyat ve Siyaset gibi birçok alanda eserler kaleme almıőtır. Merhum Günaltay, 1961 tarihinde vefat etmiştir.

Bildirimize konu olan üç makale incelendiğinde Hocamızın, İbn Sînâ'ya ait:

128 Arő. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

129 Bildiriye katkılarından dolayı Hocam Prof. Dr. Ali DURUSOY ve Arő. Gör. Aliye GÜLER'e teőekkürlerimi arz ediyorum.

1. “El-İşârât ve’t-tenbihât”ın mantık bölümüne¹³⁰,
2. “Kitâbu’n-Necât”ın mantık bölümü¹³¹ ile
3. “Kitâbu’ş-Şifâ” adlı külliyyatın doğa bilimleri ile ilgili bölümlerine¹³²,
4. Ayrıca Fârâbî’ye ait “el-Medînetü’l-Fâzıla” adlı eserine atf yaptığını görüyoruz.¹³³

Merhum Hocamızın, eş-Şifâ’nın mantık bölümüne atf yapmadığını ancak geç dönem eserlerinden olan “el-İşârât”ı dikkatle incelediğini; Fârâbî’nin mantık külliyyatından da haberdar olduğunu anlıyoruz. Merhum Günaltay’ın ayrıca mantık tarihi ve mantık akımlarına dair kitapları da okuduğunu atf yapmamasına rağmen yazdıklarından çıkarmaktayız.

Sunumumuz; Merhum Ord. Prof. Dr. Şemsettin Günaltay Hocamızın kendi yazıları ile okumuş olduğu bu eserler üzerine inşa edilmiş olup sunumumuzda öncelikli olarak müellifin görüşlerini vermeyi amaçladık; fakat zaman zaman yanlış anlaşılmalara mahal vermemek ve muğlak kalan yerlerin açığa çıkmasını sağlamak amacıyla kendi değerlendirmelerimize de yer verdik.

1. Mantık Nedir?

Mantık ne olduğu meselesi; mantığın konusu, ilim mi sanat mı olduğu ve mantığın amacının ne olduğu başlıkları altında incelenecektir.

130 M. Şemseddin Günaltay, *İbn Sina ve Mantık*, s.4,5,13.; A.mlf., *İbn Sina’nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi*, s.5.

131 A.mlf., *İbn Sina ve Mantık*, s.5,6,11,12,14,16,18,21.

132 M. Şemseddin Günaltay, *İbn Sina ve Mantık*, s.24,25.; A.mlf., *İbn Sina’nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi*, s.5.

133 A.mlf., *Fârâbî’nin Şahsiyeti, Eserleri ve Tesirleri*, s.435.

Merhum Günaltay'a göre; Aristoteles tarafından kurulan mantığın bir ilim mi ya da sanat mı olduğu ilk ve ortaçağ boyunca tartışılmış fakat İbn Sînâ tarafından bu tartışma lafzî/yüzeysel/sadece sözde bulunarak mantık için hem ilim hem de sanat isimleri kullanılmıştır.¹³⁴

Klasik dönemde mantığın ilim mi sanat mı olduğu tartışmalarının temeli; Aristoteles tarafından vazedilen mantığın bir konusunun olup olmadığı meselesine dayanmaktadır. Zira yine Aristoteles tarafından her bir ilmin; bir konusunun, meselelerinin ve ilkesinin/ilkelerinin olması gerektiği, ilimlerin tanımında ve birbirinden ayrılmalarında ölçü olarak kabul edilmiştir.¹³⁵ Mantığın konusunun “ikinci makuller/üçüncü cevherler yani beş tümel” olması esas alındığında; ikinci makullerin dış dünyada karşılıklarının olmamasından dolayı mantığın bir ilim olamayacağı iddia edilmiştir.

İbn Sînâ ise tıpkı metafiziğin konusunun “varlık”, geometrinin konusunun “nokta ve şekiller”, matematiğin konusunun da “sayılar” olması gibi mantığın konusunun da “ikinci makuller” olduğunu; matematik, geometri ve metafizik ne kadar ilimse mantığın da o kadar ilim sayılabileceğini savunmuştur.¹³⁶

Diğer taraftan; mantığı diğer ilimler için bir ölçü olarak kabul ettiğimiz zaman da mantık bir sanat olmaktadır.¹³⁷ Tartışmada örnek olarak verilen bir başka mesele de tıp ilmidir. Tıp, bizim için bir ilim iken bir tabip için sanattır. Bu anlamda sanat ayrıca bir şeyin sadece bilgisi ile yetinmeyip tatbikini yapmak anlamında da kullanılmaktadır.¹³⁸ Bu durumda mantık, kendi başına bir ilimdir. Fakat diğer

134 M. Şemseddin Günaltay, *İbn Sina ve Mantık*, s.2-10.

135 Aristoteles, *Metafizik*, s.119vd.

136 M. Şemseddin Günaltay, *İbn Sina ve Mantık*, s.8,10.

137 M A.mlf., *İbn Sina ve Mantık*, s.8.

138 Aristoteles, *Metafizik*, 149,150. Ayrıca bkz. Fahreddin er-Râzi, *el-Mantıkul-Kebir*, 320b.

ilimlere uygulandığında sanat halini almaktadır. Ayrıca mantığın tanım ve önerme ile ilgili bahisleri ilim tarafını teşkil ederken; burhan, cedel, hatabe, şiir ve safsataya beş sanat adının verilmesi, mantığın sanat tarafının da olduğuna işaret etmesi bakımından İbn Sînâ'nın isimlendirmesini desteklemektedir.

Mantığın konusunun ikinci makuller olması meselesine gelince; klasik tanımda bilgi "eşyanın zihinde hasıl olmuş sureti" şeklinde tanımlanmıştır. Eşyanın hissi ve hayali suretinin cüzi olmasından dolayı bu aşamadaki bilgiye "marifet/hatırlama/iz" adı verilirken; eşyanın külli sureti akli sureti veya bir başka deyişle tasavvuru "ilim" olarak kabul edilmiştir. Bu durumda bir şeyin bilgisi demek; onun tek tek özelliklerini değil; cinsini ve faslını, hasse ve arazını bilmek demektir. Bu durumda gerçek anlamda klasik ilim kavramı; türün bilgisidir.¹³⁹ Mantığın konusunun "ikinci makuller" olarak kabul edilmesi, aslında mantığın "insan bilgisine yönelik" araştırma yapması demektir.

Nitekim bilinenden bilinmeyene gitmek anlamına gelen "fikir" mantığın ölçü koymaya çalıştığı konusudur.¹⁴⁰ Mantığın bilinenden bilinmeyene giden yolları göstermesi demek; mantığın yeni bilgiler vermesi anlamına gelmemektedir. Buradaki kasıt, meçhulü yani matlubu veya bir başka deyişle zihinde hazır olmayana; hazır olandan yani malumdan çıkarırken, zihnin hataya düşmesini engellemektir. Bu anlamda mantık, içine konulan şeye göre sonuç veren bir makinadır.¹⁴¹

Mantığın insan zihnini hatadan koruması da mutlak değil şartlı bir kabuldür. Zira aksi halde mantık bilen bütün insanların asla hata yapmaması gerekirdi.¹⁴² Oysa durum bunun tersinedir. Ayrıca Aristoteles'in mantığı vazetmesinden önce de insanlar düşünüyor ve bir

139 Aristoteles, *Metafizik*, 136.

140 M. Şemseddin Günaltay, *İbn Sina ve Mantık*, s.4.

141 Aynı yer, s.2.

142 Aynı yer, s.5.

şeyler üretiyorlardı.¹⁴³ Mantığın insan zihnini mutlak olarak hatadan koruduğunu ve yeni bilgiler verdiğini kabul edenler; mantığın yararının ortadan kalkmasına ve mantıkla ilgili olumsuz kanılar oluşmasına sebep olmuştur. İbn Sînâ, mantığın yeni bilgi vermediğini ve hatadan korumak için de mutlak bir alet olmadığını söyleyerek mantığa yönelik bu gibi olumsuz tavırların önüne geçmeye çalışmıştır.¹⁴⁴

Hocamız; İbn Sînâ'nın bu açıklamalarına rağmen modern dönemde mantığın bir ilim olup olmadı tartışmalarının devam ettiğini ve mantığa birçok eleştirinin geldiğini ifade etmektedir.¹⁴⁵ Fakat modern dönemdeki tartışmaların sebebi; klasik dönemdeki mantığın konusunun ne olduğu sorusuna dayanmaktan çok; felsefe ve bilim algısındaki değişikliklerin mantık algısında da değişikliğe sebep olmasına dayanmaktadır.

2. Mantığın Bölümleri

Yukarda mantığın mevzusu hakkında Prof. Dr. Gümaltay'a ait görüşleri mülhaza ettikten sonra şimdi de mantığın mesaili yani problemleri hakkındaki görüşlerine yer vermek istiyoruz.

Klasik dönemde fizik, tıp gibi bilimler; felsefenin altında yer almaktaydı.¹⁴⁶ Bu durumda mantık, hem felsefeye hem de diğer bilimlere bir metot olmakta idi.¹⁴⁷ Fakat modern dönemde felsefe, bilimlerin dışında tutulmuş; bunun sonucunda mantık, sadece felsefenin (ve dini ilimlerin) bir yöntemi olarak kalarak bilimlerin metodu olmaktan çıkmıştır. Bu durumda her bir bilim dalı kendi metodunu ortaya koymaya çalışmıştır.

143 M. Şemseddin Günaltay, s.9.

144 Aynı yer, s.5.

145 Aynı yer, s.4-8.

146 Ömer Türker, "İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi", **Sosyoloji Dergisi**, 3.Dizi., 22.Sayı., 2011., s.533-556.

147 M. Şemseddin Günaltay, *İbn Sina ve Mantık*, s.8.

Klasik dönemde; tasniflerin değişiklik göstermesine rağmen mantık ilmi; had, önerme, kipler, kıyas ve burhan konularını incelemiştir.¹⁴⁸ Oysa modern dönemde ortaya çıkan mantık akımları, bu konulardan bazısının dışarda tutulmasına ve bazı konuların da klasik mantıktan bağımsızlıklarını almalarına sebep olmuştur.¹⁴⁹

Modern dönemdeki bu değişikliklerin temeli, bilim algısındaki değişikliğe bağlı olarak mahiyetin yani zihinde varolan eşyaya ait tümel bilgilerin reddedilmesidir.¹⁵⁰ Bunun sonucunda hakikat iki bağlamda ele alınmıştır:

1. Dış gerçeklik. Yani tek tek eşyaların duylulara yada deneye dayanan bilgileri.
2. Dil gerçekliği; özellikle dış dünyada olmayan anlamların ifadesinde dilin esas alınması.¹⁵¹

Kipler mantığı, bulanık ve sembolik mantık gibi adlarla anılan mantık akımlarının ortak özelliği; klasik mantığın temeli olan had yani tanımın; dolayısıyla kavramın ve mahiyetin reddedilmesi ve mantığın dışına atılmasıdır. Bu durumun sonucu klasik dönemde konusu ikinci makuller olan mantığın modern dönemde “önermeyi” konu edinmesi olmuştur.

İbn Sînâ'nın *Necât* adlı eseri dikkate alındığında mantığın iki temel konusunu söyleyebiliriz: Tasavvur ve tasdik. Tasavvur; bir şey hakkında doğru yada yanlış diye herhangi bir hüküm vermeksizin sadece o şeyin mahiyetini idrak etmektir. Tasdik ise iki manayı birbiri

148 Aynı yer, s.5-11.

149 M. Şemseddin Günaltay, *İbn Sina ve Mantık*, s.19vd.

150 Hasan Ayık, “Eski ve Yeni Mantığın Kavşağında Ali Sedat”, **Afyon Kocetepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c.IV., s.1., 2002., s.200.

151 Lokman Çilingir, **Bilim Felsefesi**, s.2vd. <http://www.dicle.edu.tr/Contents/eb14c-d4e-c691-491f-9b59-0093514c9403.pdf>

ile iktiran ederek bu iki mana arasında zihnin bir hüküm vermesidir. Bu iki temel konuya bağlı olarak mantığın iki temel konusu ortaya çıkar: Had yani tanım ve nazar yani kıyas. Mantığın ilk konuları olan had ve nazar sayesinde zihin, bilinenden bilinmeyene ulaşır.¹⁵²

İbn Sînâ'dan önce tasavvur ve tasdik ayrımı, ilk defa Fârâbî tarafından açıkça yapılmış¹⁵³ ve İbn Sînâ sonrası dönemde yazılan birçok mantık eserinde esas olarak alınmıştır. Mantık konularının basit ve mürekkep olarak tasnif edilmesi de temelde tasavvur ve tasdik ayrımına dayanmaktadır.¹⁵⁴

Mantığın temel iki konusu had ve nazar olmakla birlikte mantık ilminin asıl amacı; burhanı incelemektir. Hem Aristoteles hem de İbn Sînâ'nın görüşü bu yöndedir.¹⁵⁵

İbn Sînâ'nın; "mantığın asıl amacı kıyası incelemektir" ifadesinden kasıt; akıl yürütmenin sureti yani formel tarafı olan ve tümdengelim anlamına gelen kıyası incelemektir. Burhan ise tümdengelim maddi yani içerik tarafı olup; temel öncülleri zorunlu bilgilerden oluşan kıyas anlamını ifade etmektedir.¹⁵⁶ Fakat yine de buradaki "içerik" kavramı; mantıkçının bilimsel araştırma yapacağı ve kurduğu temel önermeler ile telif ettiği kıyasın doğruluğunu araştıracağı anlamına gelmez. Mantıkçı sadece, burhanın hangi öncüllerden hangi şekilde elde edileceği meselelerini teorik olarak ortaya koymaya çalışır. Bur-

152 M. Şemseddin Günaltay, *İbn Sina ve Mantık*, s.11.

153 Aliye Güler, **Fârâbî, İbn Sînâ ve Gazzâlî Mantığında Dilbilim Kavramları**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2014., s.50.

154 Bkz. Sirâcüddin el-Ürmevî, **Metâliu'l-Envar**, Çev.inc. Hasan Akkanat, **Kadı Siraceddin el-Ürmevî ve Metâliu'l-Envâr: Tahkik**, Çeviri, İnceleme, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara: 2006.

155 M. Şemseddin Günaltay, *İbn Sina ve Mantık*, s.10.

156 Ali Durusoy, "Kıyas", **TDVİA**, c.XXV., İstanbul: 2002. s.528.

han ifade eden kıyasın doğru olup olmadığını araştırmak ise; burhanın ilgili olduğu bilim dalının görevidir.¹⁵⁷

Bu durumda mantığın dört temel konusu vardır diyebiliriz:

1. Kitâbu'l-makûlât yani tasavvuru inceleyen kategoriler,
2. Kitâbu'l-ibâre yani tasdiki inceleyen önerme,
3. Kitâbu't-tahlîl bi'l-kıyâs yani tündengelim ile akıl yürütmenin diğer şekilleri olan istikra ve temsili inceleyen kıyas,
4. Ve son olarak Kitâbu'l-burhân yani bilimsel bilginin asıl formu olan burhan konusunu inceleyen bölüm.¹⁵⁸

Fârâbî, kıyasın içerik tarafını oluşturan burhan haricindeki dört sanatı da (muğalata, cedel, hatabe ve şiiir) ilave ederek mantığın konusunun zorunlu olarak sekiz olduğunu ifade ederken; İbn Sînâ, buna “Giriş” yani “İsagocı” anlamında “Medhal” bahsini de ilave ederek mantığın bölümlerini dokuza çıkarmıştır.¹⁵⁹

Sonraki dönemde mantığın yararı gibi tamamlayıcı konuları ele alan mukaddime kısmıyla birlikte mantık; on temel bölüm yani on kitap halinde tasnif edilmiştir.¹⁶⁰

İbn Sînâ'ya göre mantık temelde tasavvura dayanmaktadır. Tasavvurlarımız ya müktesep (yani kesbî) yada ibtidâî (yani bedihî)'dir. Tasdik, tasavvur üzerine inşa edilmektedir. Yani tasavvur olmadan tasdik olamaz; bir başka ifade ile önerme kurup kıyas yapabilmek için

157 İbn Sînâ (v.457/1037). **el-İşârât ve't-tenbihat**, trc. Ali Durusoy, Muhittin Macit ve Ekrem Demirli, **İşaretler ve Tenbihler: el-İşârât ve't-tenbihat**, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015., 46.Paragraf.

158 M. Şemseddin Günaltay, *İbn Sina ve Mantık*, s.10-11.

159 Ali Durusoy, Gazzâlî'de Mantık Biliminin Yeri ve Önemi, **İslami İlimler Dergisi Gazzâlî Özel Sayısı**, c.XIII., sy.3-4 (2000)., s.303-304.

160 Fahreddin er-Râzî, **el-Mantuku'l-Kebir**, Topkapı Sarayı Kütüphanesi: III. Ahmed: 3401., vr.1b-7b.

insan zihninde eşyaya ait temel mahiyetlerin bilgisinin hazır olması gerekmektedir. Tasavvur külli bilgi anlamında olup cüzi bilgi anlamına gelen marifetten farklı bir şeydir.¹⁶¹

Burada mahsûsât yani duyu verileri ve tecrübe ile ma'kûlât tani önerme ve kıyas arasında çift yönlü bir ilişkidir söz edilebilir: Öncelikli olarak tasavvurun ilk veri kaynağı duyularımızdır. Önerme kurarken ve önermelerden kıyas yaparken yani yargıda bulunurken insan zihnine en fazla yardımcı olan şey tecrübelerimizdir. Yani biz, iki manayı birbirimize bağlarken ve iki yargıdan üçüncü bir yargı çıkarırken tecrübelerimizi esas alırız. Diğer taraftan duyu verilerinin ve tecrübelerin bize doğru bilgi verdiğini ise ancak akıl ve istidlal ile bilebiliriz.¹⁶²

İbn Sînâ mantığın zihni hatalardan korumak amacına binaen vehim ve akla dayalı bilgi arasında da ayırma bulunmuştur. Vehim de his gibi mahsusât (aslında cüziler) hakkında bize bir takım tasavvurlar (aslında tahayyül) verir. Ayrıca vehmin çoğu çıkarımı da yanlıştır. Fakat insan zihninde (ve özellikle gündelik hayatta) vehim daha etkili ve daha yaygındır. Vehmin kontrolü ise ancak akıl ile temin edilebilir.¹⁶³

İnsan zihnini hatadan korumanın bir başka temel esası da tanımında yapılan yanlışları, eksik tanımları; tanımın olmadığı yerde betimin yapılmasını ve betimin ne derece bilgi ifade ettiğini bilmektir.¹⁶⁴

Ord. Prof. Dr. Şemsettin Günaltay; mantığın temel bölümlerinden olan tanım, beş tümel, kıyas ve burhan konularında özellikle İbn Sînâ'ya ait görüşlere yer vermiş; mantığın konusu ve yararlarını incelemiş; fakat yine mantığın temel konularından olan kategoriler ile beş sanatın burhan haricindeki dört bölümünü teşkil eden muğalata, cedel, hatabe ve şiir konularına ayrıntılı olarak değinmemiştir.

161 M. Şemseddin Günaltay, *İbn Sina ve Mantık*, s.14-15.

162 Aynı yer, s.15vd.

163 M. Şemseddin Günaltay, *İbn Sina ve Mantık*, s.16.

164 Aynı yer, s.16vd.

3. Eleştiri ve Değerlendirmeler

Burada son olarak Ord. Prof. Dr. Şemsettin Günaltay; Türk-Müslüman ve batılı mantıkçılar ile Eski Yunan ve diğer medeniyetlerin mantık çalışmaları hakkındaki değerlendirmelerine değinerek bu sunumumuzu tamamlamak istiyoruz.

Merhum Günaltay'a göre Yunanlılar, mantık ilmini inşa etmekle birlikte; Yunan'dan önceki kavimlerde de düşünce ve araştırma faaliyetleri vardır.¹⁶⁵ Zira insan fitratı, doğru ile yanlış ayırt etme kabiliyetine sahiptir.¹⁶⁶ Fakat Yunanlılar insan aklının çalışma ilkelerini ve doğru ile yanlış ayırma ölçülerini sistemli ve açık bir şekilde ifade etmişlerdir.¹⁶⁷

Müslümanlar ve özellikle Fârâbî ve İbn Sînâ gibi Türk filozoflar; sadece mantığı Arapça'da yeniden inşa etmekle kalmamışlar; Muallimi Sâlis diyeceğimiz İbn Sînâ, Aristoteles ve takipçileri tarafından ortaya konulan meseleleri ince bir dikkatle tahkik etmişler; bazı yerleri tenkit etmişler, bazı yerleri de daha da geliştirmişlerdir.¹⁶⁸ Özellikle mantığın ilim olarak kabul edilmesi, mantık konularının tasavvur ve tasdik diye ikiye ayrılması ve mantık ilmine Medhal bölümünü de dahil ederek mantık konularının dokuz bölüm olarak tasnif edilmesi gibi konularda İbn Sînâ'nın büyük katkıları olmuştur.¹⁶⁹

Merhum Hocamız, Müslümanların mantık ilmine katkılarından övgüyle bahsetmekle birlikte bazı noktalarda Müslüman mantıkçıları tenkit etmektedir. Bu eleştirileri şöylece sıralamak mümkündür:

165 Aynı yer, s.9.

166 Aynı yer, s.16.

167 Aynı yer, s.7-10.

168 Aynı yer, s.2,6,8,11.

169 M Aynı yer, s.8,10,11,12.

1. Gazzâlî ve Fahreddîn er-Râzî, mantığı sadece dini ilimler için birer alet olarak görmüşlerdir.¹⁷⁰ Bu iddia Gazzâlî için kısmen doğru olmakla birlikte Fahreddîn er-Râzî'nin tutumunun, yeniden araştırma konusu yapılması gerekmektedir.
2. Araştırmalar sadece kitaplarda kalmış, özellikle mantığın tatbiki kısmı ve bilimlerin metotları ihmal edilmiştir.¹⁷¹
3. Özellikle makalenin asıl araştırma konusu olan İbn Sinâ;
 - İlim lafzının sözlük anlamı ile ıstılah anlamını tam olarak birbirtefriklerinden ayırmamış; yani gündelik bilgi ve ilmi bilgi, düşünce ve araştırma veya bir başka ifade ile bilme kuvveti, bilgi ve malum ayrımı yapmamıştır.
 - İlimlerin konularını, tam olarak birbirinden ayıramamıştır.
 - Dış dünyadaki gerçekliği fazla dikkate almamış yani yeterince araştırma yapmamıştır.
 - İlimlerin konularının vasıflarına göre birbirinden farklı olması gereken metotlara riayet edilmemiştir.¹⁷²

İbn Sinâ'nın dönemin genel davranışı olan dış dünyada yeterince gözlem ve bilimsel araştırma yapmadığı eleştirisi bir dereceye kadar doğrudur diyebiliriz. Fakat Şeyhin öncelikli amacı, araştırma yapmak olmayıp; öncelikli olarak mevcut bilgilerimizin doğruluğunun teyit edilerek, bu bilgilerin daha sonraki araştırmalar için ilke olarak ortaya koyulmasını temin etmektir. Aristoteles'in de benzer bir amaç içinde olduğunu söylemek mümkündür.

İlimlerin konu ve metotlarının birbirinden ayrılması meselesinde ise hem Aristoteles'e hem de İbn Sinâ'ya haksızlık yapılmıştır. Her

170 M. Şemseddin Günaltay, *İbn Sina ve Mantık*, s.3.

171 Aynı yer, s.8vd.

172 Aynı yer, s.26.

ne kadar Muallimi Evvel ve Şeyh, bazı noktalarda sarih olarak böyle bir tasnif ve ayrıma yer vermemiş olsalar da; metafiziğin ilimlerin konuları ve ilkeleri ile ilgili bölümünde ve mantığı burhan kitabının ilimlerin ilkeleri bahsinde; ilimlerin konuları ve ilkeleri meselesine değinmişlerdir.¹⁷³ Ayrıca İbn Sînâ, kitaplarının ilgili bölümlerinde; mantık-tabiat, mantık-matematik, mantık-metafizik ve tabiat-matematik gibi ilimlerin konularının birbiri ile nerelerde kesişip nerelerde ayrılması gerektiğine değinmiştir.¹⁷⁴

Son olarak İbn Sînâ; ilim ve marifet, burhânî ve cedeli bilgi, zan ve yakın, ilim-malum ve mevcut, zihni tutarlılık ve hariçteki doğruluğun birbiri ile ilişkisi gibi konularda zamanına göre tutarlı ve açık tasnifler ve tanımlara getirmiştir.¹⁷⁵

Ord. Prof. Dr. Şemsettin Günaltay, batılı ve modern mantık çalışmalarına da değinmiş; zaman zaman batılı mantıkçıları, meselenin özünü anlamamak veya yeni bir şey söylemedikleri halde yeni bir şey söylüyormuş gibi görünmekle nitelemiştir. Örneğin Wattier, mantık konularının taksimi konusunda İbn Sînâ'yı anlayamadığı gibi gereksiz tasnifler de yapmıştır.¹⁷⁶

Bacon da tümevarımın (İstikrâ'nın) değeri konusunda İbn Sînâ'dan daha yeni şeyler söyleyebilmiş değildir.¹⁷⁷

Kant'tan ve Port-Royal mantıkçılarından çok daha önce İbn Sînâ, mantığın yararı ve eksikliği konusunda gerekli açıklamaları yapmıştır.¹⁷⁸

173 İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-tenbihât*, p.70.

174 Aynı yer, 68-72.Paragraflar.

175 İbn Sînâ, **Kitâbü'ş-Şifâ: el-Burhân**, trc. Ömer Türker, **İkinci Analitikler: Burhan**, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006., 305-307.Paragraflar.

176 M. Şemseddin Günaltay, *İbn Sina ve Mantık*, s.12.

177 Aynı yer, s.13.

178 Aynı yer, s.4.

J. S. Mill ve O. Comte'un bilimler tasnifi ve bilim anlayışları da çok net ve tutarlı olmayıp ciddi tenkitlere maruz kalmıştır.¹⁷⁹

Ord. Prof. Dr. Günaltay'a göre batılı mantıkçılar arasında mantığı bilimsel araştırmada kullanan ve metot meselesine önem veren Descartes'ten övgüyle söz edilebilir.¹⁸⁰

Batıda metot konusunun incelenmesinin bir sonucu olarak sûrî (formel) mantık çalışmalarının yanında tatbiki (informel) mantık çalışmaları da; İslam dünyasından daha fazla gelişmiştir.¹⁸¹

Sonuç

Özetle Ord. Prof. Dr. Şemsettin Günaltay Hocamıza göre:

➤ Mantığın;

- o Konusu, ikinci makullerdir.
- o Mesaili; lafız-delalet, önerme, kıyas, burhan ve beş sanattır.
- o Temel bölümleri; tasavvuru ve tasavvuru ele alan had ile tasdik ve tasdiki inceleyen nazardır.
- o Amacı, bilimsel bilgi anlamındaki burhanı incelemektir.
- o Yöntemi, bilinenlerden bilinmeyenlere giderken, zihni hatalardan korumaktır.

➤ Mantığın yöntemi, fikir yani düşüncenin üzerine düşünmektir.

➤ Mantık;

- o İkinci makuller ve onun arazi zatiyyelerini incelemesi bakımından bir ilimdir.
- o Diğer ilimlere metot olma bakımından ise sanattır.

179 Aynı yer, s.20.

180 Aynı yer, s.8.

181 Aynı yer, s.19-20.

- Mantık;
 - o Fârâbî tarafından ilimlerin bir sisteme oturtulması ve İslam aleminde ilimlerin yayılması amacıyla;¹⁸²
 - o Gazzâlî ve Fahreddîn er-Râzî tarafından ise dini ilimlerin temellendirilmesi için kullanılmıştır.¹⁸³
- Fârâbî, Muallimi Sâni olarak mantık konularını yeniden toparlamış ve mantığın bölümlerini yeniden tasnif etmiştir.¹⁸⁴
- Muallimi Sâlis olan İbn Sînâ ise mantığın konusu ve problemleri hakkında daha derin ve açık izahlarda bulunmuştur.
- Fakat Müslümanlar, düşünce faaliyetindeki bu aktif ve başarılı çalışmaları; bilimsel araştırmaya dönüştürememişler ve pratik çalışmalarda yetersiz kalmışlardır.
- Batılı ve modern mantıkçılar ise; teorik mantık çalışmaları konusunda Müslüman mantıkçıların ortaya koyduğu düşüncelere çok fazla katkıda bulunamamakla birlikte özellikle mantığın pratik çalışmalara ve bilimsel faaliyetlere uygulanması konusunda başarılı olmuşlardır.

182 M. Şemseddin Günaltay, *İbn Sina ve Mantık*, s.13.

183 Aynı yer, s.3.

184 Aynı yer, s.2.

Kaynakça

- Akkanat, Hasan. **Kadı Siraceddin el-Ürmevî ve Metâilu'l-Envâr: Tahkik, Çeviri, İnceleme, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara: 2006.
- Aristoteles, **Metafizik**, Çev. Ahmet Arslan, 3. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları, 2012.
- Ayık, Hasan. “Eski ve Yeni Mantığın Kavşağında Ali Sedat”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c.IV., s.1., 2002., s.195-205.
- Çilingir, Lokman. **Bilim Felsefesi**, <http://www.dicle.edu.tr/Contents/eb14cd4e-c691-491f-9b59-0093514c9403.pdf>
- Durusoy, Ali. Gazzâlî’de Mantık Biliminin Yeri ve Önemi, **İslami İlimler Dergisi Gazzâlî Özel Sayısı**, c.XIII., sy.3-4 (2000)., s.303-320.
- Durusoy, Ali. “Kıyas”, **TDVİA**, c.XXXV., İstanbul: 2002. s.525-529.
- Durusoy, Ali. “Mantık Tarihinde Bir Dönüm Noktası Bağdat”, **İslam Medeniyetinde Bağdat Sempozyumu**, 7-9 Kasım 2008, c.II, s.9-16.
- Durusoy, Ali. “Mantık ve Mantık Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme”, **İslami İlimler Dergisi**, yıl 5., sy. 2., Güz 2010., s.9-20.
- Güler, Aliye. **Fârâbî, İbn Sînâ ve Gazzâlî Mantığında Dilbilim Kavramları**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul: 2014.
- Güntay, M. Şemseddin. “Fârâbî’nin Şahsiyeti, Eserleri ve Tesirleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, c. VIII., s.4., Ankara: 1951., s.423-436.
- Güntay, M. Şemseddin. “İbn Sina ve Mantık”, **İbn Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler**, İstanbul: 1937., s.1-26.
- Güntay, M. Şemseddin. “İbn Sina’nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi”, **Türk Tarih Kurumu-Belleten**, c.IV., s.13., Ankara:1940., s.1-37.

- İbn Sînâ (v.457/1037). **el-İşârât ve't-tenbihat**, trc. Ali Durusoy, Muhihtin Macit ve Ekrem Demirli, **İşaretler ve Tenbihler: el-İşârât ve't-tenbihat**, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- İbn Sînâ (v.1037/429). **Kitâbü'ş-Şifâ: el-Burhân**, trc. Ömer Türker, **İkinci Analitikler: Burhan**, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- Râzî, Fahreddîn (v.1210/606). **el-Mantıku'l-Kebir**, *III. Ahmed: 3401*.
- Türker, Ömer. "İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi", **Sosyoloji Dergisi**, 3.Dizi., 22.Sayı., 2011., s.533-556.